

Benda Mihály*

ANTOLÓGIA ÉS IRODALOMTÖRTÉNÉSZI NÉZŐPONT

– Kálmán C. György *A korai avantgárd líra* című antológiájáról –

A *Magyar költészet kincsestára* című könyvsorozatban jelent meg a Kálmán C. György által szerkesztett és utószóval ellátott *A korai avantgárd líra* című antológia. A kötet, mint ahogy szerkesztője is jelzi az utószóban, a magyar avantgárd líra első szakaszából szemezget és az „1915–17-es *A Tett* és az 1917–1919-es *MA* című folyóiratok költőinek munkásságáról nyújt keresztmetszetet.”¹ A kötet csakis a két folyóirat anyagából válogat. A szerzők alig hagytak életművet maguk után, felhagytak a költészettel vagy más irányba indultak el. Tanulmányomban azt szeretném megvizsgálni, hogy Kálmán C. György antológiája milyen módon kapcsolódik az *Élharcok és arcélek* című monográfiájához, és milyen módon tér el Deréky Pál antológiájától.

Az antológia a görög eredetű *anthologia* ’virágfüzér’ szóból ered: „versek, prózai művek ill. ezek részleteinek adott szempont szerint válogatott gyűjteménye.”² Az antológia kifejezés görög jelentése felidéri az antológia politextualitását: virágcsokornak tekinthető, amely a válogatás és az összefűzés folyamatának az eredménye. Így minden vers úgy van kiválasztva és összeállítva, mint egy szál virág egy csokorhoz. A kritikusok által gyakran használt virágcsokor-metaphora jól illusztrálja³ a politextuális aspektusát ennek a műfajnak.

A politextualitás azonban más irodalmi műfajokat is meghatároz. Különösen igaz a kötetekre. Ezek szintén nem egy szövegből, hanem többől állnak. Mind Ady Endrétől az *Új versek* (1906), mind Csáth Gézától *Az albíróék és egyéb elbeszélések* (1909) különböző szövegek gyűjteménye, tehát szintén politextuálisak. Az antológia és a kötet tehát meglehetősen közelinek tűnik szövegösszetételében. A kritika ennek ellenére gyakran szembe helyezi őket. Igaz, hogy politextuális szerkezetük különbözik

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa.

¹ KÁLMÁN C. György, „Utószó”, in *A korai avantgárd líra: 1916–1919*, vál. utószó KÁLMÁN C. György, 275–277 (Budapest: Unikornis Kiadó, 2000), 275.

² ZACHÁR Zsófia, „Antológia”, in *Világirodalmi lexikon*, főszerk. KIRÁLY István, 1. köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 362.

³ Emanuel FRAISSE, *Les Anthologies en France* (Paris: Presses universitaires de France, 1997), 11; Céline BONHERT et Françoise GEVREY, „Introduction”, in Cécile BONHERT et Françoise GEVREY, dir., *L’Anthologie: Histoire et enjeux d’une forme éditoriale du Moyen Âge au XXIe siècle*, 7–42 (Reims: Éditions et presses universitaires de Reims, 2014), 14; David HOPKINS, „On Anthologies”, *The Cambridge Quarterly* 37 (2008): 285–304, 287.

egymástól, de mint Isabelle Doucet megjegyezte, főként az intencionalitás szintjén rejlik másságuk.⁴

A szerzői szándék a kötet meghatározó tényezője, ezzel szemben az antológia a szerkesztő kézjegyét viseli: „A kötet általában a szerző kezdeményezése, nem pedig az antológia szerkesztőjének a szelekciós és kritikai munkája. Ennek során az író az egyedüli mester a fedélzeten: egyúttal ő a felelős a szövegek megalkotásában és kötetbe rendezésében egyaránt.”⁵ A kötetet tehát a szerző írja, ő az, aki kiválasztja és elrendezi a szövegeket. Egy antológiában a szerkesztő válogatja és rendezi a szövegeket, amelyeket nem ő írt (vagy legalábbis nem teljesen). Ennek a kétféle intencionalitásnak következménye van a versválasztásra, a költemények elrendezésre, és ennek következtében a befogadásra. Mind a kettő egészen más logikán alapul. Úgy gondolom, René Audet „az egész és a különbözőség logikája” kifejezése segíthet, hogy jobban megértsük az antológia és a kötet különbségét.⁶

Audet e kifejezéseket nem az antológia kapcsán használja, de úgy vélem, ennek ellenére jól leírja annak a működését is. A kötet logikáját a különeműség jellemzi, amely nem zárja ki, hogy a szövegek részei legyenek egy átfogó szerkezetnek.⁷ Még akkor is, ha a recepció összefüggő szövegegészként tudja olvasni a kötetet, általában nem egy vezérmotívumnak vannak alárendelve, és így a szövegek is különállóak maradnak, és megőrzik önállóságukat.⁸ Ezzel szemben az antológia sokkal erőteljesebben alá van rendelve egy logikai rendező elvnek. Nem azért, mert egy téma köré épül, hanem mert a szövegek együtt koherens és egységes egészet alkotnak. Céljuk „egy totalitás, a könyv”.⁹ Ők így teremtenek egy egységiséget. Éppen ezért Nathalie Preiss azt sugallja, hogy Baudelaire *A romlás virágaira* tekintsünk úgy, mint egy antológiára, és ne úgy, mint egy kötetre. Szerinte Baudelaire olyan belső koherenciát teremt,¹⁰ amely egységesítő egészként olvastatja a kötetet.

Az antológia szerkesztői apparátusa segít abban, hogy a könyv különböző szövegeit egymás mellett olvassuk és értelmezzük. Paratextusaival (előszó, jegyzetek, bevezető stb.) irodalomtörténeti nézőpontot kínál, ezáltal észrevételt tesz. Emmanuel Fraisse *Les Anthologies en France* című monográfiájában azt állítja, „[hogy] a kritikai apparátusban olvasható szervező pillantás, az előszó vagy utószó, a bibliográfiai

⁴ Isabelle DOUCET, „Les corps composés: Polytextualité et lecture science-fictionnelle”, in Irène LANGLET, dir., *Le recueil littéraire*, 199–211 (Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2003), 207.

⁵ Uo.

⁶ René AUDET, „Logiques du tout et du disparate: Le recueil de nouvelles, le roman et leurs tensions génériques”, in LANGLET, *Le recueil littéraire*, 213–222.

⁷ René AUDET et Geneviève DUFOUR, „De la représentativité à la singularité: Fonctions de l’anthologie et du collectif de nouvelles”, *Voix et Images* 2 (2010): 27–42, 27.

⁸ DOUCET, „Les corps composés”, 207.

⁹ AUDET, „Logiques du tout et du disparate”, 204.

¹⁰ Nathalie PREISS, „Anthologie: mot pour maux”, in BONHERT et GEVREY, *L’Anthologie*, 121–138, 125–126.

megjegyzések, magyarázó jegyzetek, a kiválasztott szövegek átlátható rendezésének a hiányában nem beszélhetünk igazi antológiáról.”¹¹

Azonban a szerkesztői tekintet nem csak a paratextusban érhető tetten. Ha ez utóbbi lehetővé teszi a magyarázatot, a szövegszervezés segít a lényeg szemléltetésében. A szövegek sohasem rendeződnek véletlenszerűen egy antológiába, elrendezésüknek jelentése van, ami a reflexió felé hajlik. Sőt Jane Everett szerint a szövegek konfigurációja fontosabb, mint a paratextus, mert a szervezethez önmagában is elegendő lehet egy gondolat kifejezésére és így el lehet tekinteni a paratextustól.¹² Ezért az általunk (para)textuálisnak nevezett részein keresztül az antológia irodalomtörténeti létezésére hívja fel a figyelmet. Az antológia irodalomtörténeti reflexióját a paratextusai, a szövegek elrendezése és implicit módon egy szövegválogatás hozza létre. Ezek egy egységesítő logika szerint működnek, amelyben a szövegek sokfélesége a kritikai reflexió. Lehetséges, hogy a szerkesztői vállalkozás nem jut el a befogadóhoz, ennek ellenére is az antológia szemléletében több marad egy összeállításnál, mert igyekszik tájékozódni és összekapcsolja a gondosan kiválogatott szövegeket egy egységbe.

A paratextuális architektúra tehát jelentős szerepet játszik a megértésében és az antológia definíciójában, és az előszói elsődleges szerepet töltenek be.¹³ Elmagyarázzák az olvasóknak azt a vezérvonalat, amely alapján az antológia szerveződik és létrehoz egy egységesítő logikát. Például Kosztolányi Dezső az alábbi módon indokolja az *Idegen költők antológiája* fordításainak a létjogosultságát: „aki átolvassa könyvem, észreveszi, hogy bizonyos szempontból minden benne szereplő költő egytestvér. A faj, vérmérséklet, földrajzi hely – az egyéniségük – különbözőképpen színezi verseiket. Túl ezeken azonban mindnyájan találkoznak abban, amit »modern lélek«-nek nevezünk. Ez a modern lélek köt össze velük. Csak nyelvük tette őket érthetlenné.”¹⁴

Egy másik antológiaszerkesztő, Rónay György *A francia reneszánsz költészete* című könyvben jelzi: célja a kötet, hogy szép verseket ismertessen meg a magyar olvasóval, de emellett úgy válogassa egybe szemelvényeit, „hogy aki a könyvet forgatja, lehetőleg átfogó képet nyerjen a kor irodalmáról, levegőjéről, természetéről. Az anyag természetesen majdnem korlátlanul bővíthető volna; a francia tizenhatodik század valóban »a gazdagság zavarába« ejti azt, aki válogatni akar kincsei között.”¹⁵

Emmanuel Fraisse úgy gondolja, hogy az antológia az irodalom kritikai tudatának, egy irodalmi pillanatnak vagy mozgalomnak a megnyilvánulása.¹⁶ Szerinte egy kri-

¹¹ Emmanuel FRAISSE, *Les Anthologies en France* (Paris: Presses universitaires de France, 1997), 96.

¹² Jane EVERETT, „Anthologies et anthologisations”, *Voix et Images* 2 (2010): 57–72, 59.

¹³ Az „előszó” kifejezést geneti értelemben kell érteni: „Előszónak nevezek [...] bármilyen bevezető szöveget (előzetes vagy utólagos), ami auktorikus vagy allografikus, ami a főszöveg kapcsán létrejött diskurzus része, követi vagy megelőzi.” Gérard GENETTE, *Seuils* (Paris, Éditions du Seuil, 1987), 150.

¹⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Idegen költők anthológiája*, 2 köt. (Budapest: Révai Kiadás, 1937), 1:1.

¹⁵ RÓNAY György, „Jegyzetek”, in RÓNAY György, *A francia reneszánsz költészete: Tanulmány és műfordítások*, 347–362 (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1956), 347.

¹⁶ FRAISSE, *Les Anthologies en France*, 95.

तिकai gesztus, ami lehet minimális is, azaz a művek vagy szerzők kiválasztása és egyszerű kronológiai felsorolása, ami önmagában is elegendő, „explicit megnyilvánulása az irodalmi tudat alakulásának”¹⁷

Guido Mattia Gallerani is az antológia kulcsszerepét hangsúlyozza a kánonok kialakításában. Szerinte a különböző szerzők egyetlen jól körülhatárolható korpuszba történő összesítése mindig is a kritikusok által használt klasszikus módszerek közé tartozott, vagy azért, hogy létrehozzanak egy irodalmi repertoárt az utókornak, vagy mert a kortárs irodalmat szerették volna jobban megismertetni.¹⁸ Az antológiának ezt a szerepét azzal indokolja, hogy létrehozásában két olyan művet játszik fontos szerepet, amely lehetővé teszi a kánon felállítását: egyrészt egy szerző életművének a sűrítése, és ezzel párhuzamosan hangsúlyozza annak kapcsolatát egy tágabb történelmi, földrajzi, kulturális egésszel.¹⁹

A szerzők egy csoportjának kanonikus beemelése után következik a szerkesztői magyarázatok és kifogások leírása, hogy mintegy megerősítse saját választását. Így a magántermészetű kánon egy közös kánon felülegele alá kerül. A szerkesztő támogatást keres saját antológiájához, a szerkesztői döntések, az akadémiák, az egyetemek által kialakított hagyományokhoz fordul, és találja meg a hivatkozási alapot.²⁰

Derék Pál *A magyar avantgárd irodalom (1915–1930) olvasókönyve* című antológiája igyekszik minden olyan költőnek valamennyi művét közreadni, aki komolyabb szerepet játszott a magyar avantgárdban: „megkísérli bemutatni az egyes irányok, iskolák, műtípusok fejlődését és egymással alkotott viszonyrendszerét, s ha a vonalai értelmes ábrát alkotnak, célját elértnek tekinti”²¹ Derék Pál a magyar avantgárd irodalom történetét négy nagy korszakban tárgyalja: 1) Az aktivizmus (1915–1930); 2) A bécsi korszak (1919–1926); 3) Budapesti avantgárd irodalom a húszas években (1920–1926); 4) Budapest (1926–1930): szintézis és kicsengés. Úgy gondolja, hogy mind a négy korszaknak fontos szereplője Kassák Lajos és az irodalmi csoportosulást is időnként csak Kassák-körként emlegeti. Ezért nem véletlen, hogy a kötetében Kassák szerepel az egyik legtöbb művel. Szintén elég sok alkotást válogatott be a szerkesztő Déry Tibortól, József Attilától, Márai Sándortól, Szabó Lőrincztől. Ezek a szerzők „az avantgárdon kívül alkották meg az életművük gerincét alkotó darabokat, így utólagosan epizódnak minősítve a korszakot”²²

Derék antológiájában jól mutatja a magyar irodalomtörténet-írás értékválasztását, hogy a Kassák körül föltűnt avantgárd lírikusok első nemzedékéből ma kizárólag

¹⁷ Uo.

¹⁸ Guido Mattia GALLERANI, „Rhétorique de l’anthologie: Méthodes critiques de canonisation de la poésie italienne contemporaine”, in Iona BOT, Ayşe SARAÇGİL et Angela TARANTINO, dir., *Storia, Identità e Canoni Letterari*, 97–104 (Firenze: Firenze University Press, 2013), 98.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo., 102.

²¹ DERÉKY Pál, „Előszó”, in *A magyar avantgárd irodalom (1915–1930) olvasókönyve: Kommentált szöveggyűjtemény*, vál. szerk. DERÉKY Pál (Budapest: Argumentum Kiadó, 1998), 46.

²² KAPPANYOS András, „Avantgárd és kanonizáció”, *BUKSZ* 14, 1. sz. (2002): 48–58, 49.

azok ismertek, akiknek a pályája később jócskán elkanyarodott az avantgárd mozgalomtól: gondoljunk csak Komját Aladár, Déry Tibor, Illyés Gyula munkásságára. Ezzel szemben kevés könyv, illetve tanulmány foglalkozik azokkal az avantgárd írókkal, akik a mozgalom első korszakához tartoztak, és akiknek túlnyomó része 1919 után elhallgatott, vagy nem vált egy másik hagyomány részévé. Ezek az írók ugyan szerepelnek Deréky Pál antológiájában, de elhomályosulnak a „húzónevek”²³ mellett. Míg Kassák életművének az lett a sorsa, hogy sokáig a mozgalom egyetlen, inkább különleges és elszigetelt dokumentumának tekintették, addig a körülötte feltűnt kisebb alkotók művei szinte természetesen hullottak ki az irodalomtörténetből.²⁴ Még akkor is, ha többségük művészete korántsem pusztá lenyomata a kassáki versírásnak vagy prózának.

Deréky Pál antológiájával szemben Kálmán C. György a korai avantgárd líragyűjteményébe 1916–1919 közötti írók műveiből válogat, akik alig hagytak költői életművet maguk után, felhagytak a költészettel, vagy más irányba fordultak. Ráadásul „rímtelen, klasszikus metrumokat csak elvéve használó, »formátlan« vagy »formabontó«” verset tartalmaz és a költemények kifejezetten narratív jellegűek.²⁵ Így könyve nem csupán egy elfeledett költőnemzedék antológiája, de egy lírai forma védelme mellett is kiáll.

Az antológia műfaja arra is használható, hogy hangot adjon a perifériára került műveknek vagy személyeknek, vagyis megvédje azt, ami a normával ellentétes. Ebben az esetben kiáltványfunkciót tölt be. Mindenekelőtt az a célja, hogy megvédjen egy műfajt vagy stílust, amelynek jelentőségét és irodalmi színvonalát az intézményesített rendszer alacsonyabb rendűnek tartja. René Audet és Geneviève Dufour úgy gondolja, hogy a novella műfajának szüksége van az antológia közegére. Szerintük a novella műfaja rövid formájának köszönhetően szélesebb olvasóközönség számára teszi lehetővé a gyors birtokbavételt, és ezért az intézményesült irodalomfelfogás alacsonyabb rendűnek és nem irodalmi alkotásnak bélyegezte. Azonban antológiában való publikálása sokat segít a műfajnak: az összeválogatott rövid szövegek megkönnyítik a befogadását ennek a lenézett műfajnak a védelem és a szemléltető szerep betöltésével.²⁶ Az antológia nélkül a novella mint irodalmi forma perifériára kerülne. Audet és Dufour szerint a rövidege miatt önmagában nem tud kötetet alkotni, és szüksége van a „politextuális publikációs berendezésre”, azaz folyóiratokban, illetve antológiákban való megjelenésre.²⁷ Egy könyvformátumnak az elérése az irodalom *par excellence* megvalósulása, ezért a novellákat antológiákba kell rendezni. Audet és Dufour szerint

²³ Kappanyos András kifejezése *uo.*, 50.

²⁴ Lásd KÁLMÁN C. György, *Élharcok és arcélek: A korai magyar avantgárd költészet és a kánon* (Budapest: Balassi Kiadó, 2008), 16–24.

²⁵ KÁLMÁN C., „Utószó”, 275.

²⁶ René AUDET et Geneviève DUFOUR, „De la représentativité à la singularité: Fonctions de l’anthologie et du collectif de nouvelles”, *Voix et Images* 2 (2010): 27–42, 34.

²⁷ *Uo.*, 27–28.

ez a formátum segít a szerzőjüknek, hogy az írói státuszt megszerezzék, és hozzájus-
sanak a nyilvánossághoz, az irodalmi díjakhoz.²⁸

Kálmán C. György antológiája, *A korai avantgárd költők* azzal, hogy *A magyar költészet kincsestára* című könyvsorozatban jelent meg, abba a kanonizációs térbe került, mint Arany János, Vajda János, Szép Ernő. Bár a szerkesztő is jelzi, hogy ezek a versek elég haloványok, de „talán van valamicske remény arra, hogy új felfedezésekkel is gyarapodik [az olvasó]: egy-egy szó vagy szókapcsolat, egy-egy sor, esetleg néhány vers emlékezetes marad. Mindenesetre megismerheti azt a magyar avantgardista költészeti köznyelvet, amely akkoriban – a jelen távlatból már – alakulni, megformálódni és megszilárdulni látszik, amelynek folytatása annyi kétellyel és kanyarral teli, ám amely bele-beleszivárog sokkal ismertebb és jelentősebb alkotók életművébe.”²⁹

Kálmán C. György *Élharcok és arcélek* című monográfiájában is valami hasonlót tesz, mint a korábban megjelent antológiájában. A magyar irodalomtörténet két avantgárd mellékszereplőjével, Újvári Erzsébettel és György Mátyással foglalkozik. Mind a két költő szerepelt több versével az antológiájában is. A monográfiában, azon túl, hogy megismerteti velünk e két elfelejtett író életútját, azt is megmutatja, milyen közegbe érkezett a magyar avantgárd, hogyan és miért állt ellen e közeg az új jelenségnek, hogyan próbálta felvenni a harcot az avantgárd azzal, amit talált, mit közvetített, mit utasított el a hagyományból, és nem utolsósorban, milyen maradandó nyomot hagyott a kánonon.

Újvári Erzsinek, Kassák hűgának az életműve arra teremt lehetőséget, hogy a magyar avantgárd köznyelvének bizonyos sajátosságait vegyük szemügyre. Munkássága azt is bizonyítja, hogy már a magyar avantgárd mozgalom első nemzedékének is voltak olyan írói-költői, akik mintegy beleszülettek a formabontó tendenciák kiteljesedésébe. A *Nyugat* köréből indult György Mátyás sokkal különlegesebb, és kortársaiétól jóval eltérőbb szövegeket hagyott hátra. Egyrészt meg kellett küzdenie korábbi versírói konvencióival, emiatt írásai több hatást fogadtak magukba, és több hagyomány felől olvashatók. Költészete a nyelv egyéni alakítására, módosítására nyújt szemléletes példát.

Kálmán C. György monográfiája éppúgy, mint antológiája, nem ölel fel teljes irodalomtörténeti korszakot, ezt nem is tűzi ki céljául, kizárólag arra szorítkozik, hogy két elfeledett avantgárd költő segítségével felhívja a figyelmet irodalomtörténet-írásunk néhány jellegzetességére, és megmutassa, hogy lehet más módon is irodalomtörténetet írni. Olyan teoretikus problémákat helyez új megvilágításba, mint a kánon, a kritika, az irodalomtörténet-írás mibenléte. Mind monográfiája, mind antológiája kiváló példája annak, hogy érdemes újraolvasni a kánonból kihullott szövegeket is, mert érdekes és felfedezésre méltó szerzőket találhatunk formálódó új kánonunk számára.

²⁸ Uo., 28.

²⁹ KÁLMÁN C., „Utószó”, 277.